Emro Science and Education
International open-access scientific journal
Journal homepage: https://journal.emro.uz

OPEN ACCESS

CONFERENCE PAPER OPEN ACCESS

Vol. 2 No. 2 (2026) · "Milliy statistika tizimida yangi bosqich: barqaror rivojlanish maqsadlari, xalqar... DOI: 10.5281/zenodo.24319972

"MILLIY STATISTIKA TIZIMIDA YANGI BOSQICH: BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARI, XALQARO STANDARTLAR VA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR"

DAVLAT BYUDJETINI TAHLIL QILISHNING STATISTIK KO'RSATKICHLARI VA ULARNI HISOBLASH USULLARI

SOQIYEV AZIZBEK ABDUSAMADOVICH
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
"Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari" fakulteti
RST-76 guruh talabasi
azizbeksoqiyev766@gmail.com
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
kat.o`qituvchisi **ZOKIROVA MUNISA JAMOLIDDIN QIZI**
munisahusniddinova9@gmail.com

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada davlat byudjetini tahlil qilishda qo'llaniladigan statistik ko'rsatkichlar va ularni hisoblash usullari ilmiy jihatdan o'rganiladi. Davlat byudjeti mamlakat iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda muhim moliyaviy instrument hisoblanib, uning daromadlari va xarajatlarini tahlil qilish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot jarayonida byudjet daromadlari, xarajatlari, defitsit va profitsit ko'rsatkichlari, ulush va indekslar kabi statistik indikatorlar tahlil qilindi.

Shuningdek, maqolada ushbu ko'rsatkichlarni hisoblash usullari, ularning iqtisodiy mazmuni va amaliy qo'llanilishi yoritilgan. Statistik tahlil yordamida byudjet ko'rsatkichlarining dinamikasi, tarkibi va samaradorligi baholandi. Olingan natijalar davlat moliyasini boshqarishda statistik yondashuvlarning muhimligini ko'rsatadi. Mazkur tadqiqot natijalari davlat byudjetini samarali boshqarish, moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish hamda iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayonida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

KALIT SO'ZLAR: Davlat byudjeti, byudjet daromadlari, byudjet xarajatlari, defitsit, profitsit, statistik ko'rsatkichlar, ulush, indeks, o'sish sur'ati, iqtisodiy tahlil, moliyaviy boshqaruv

KIRISH: Hozirgi kunda davlat byudjeti mamlakat iqtisodiy tizimining ajralmas va muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Davlat byudjeti orqali iqtisodiyotning turli tarmoqlari moliyalashtiriladi, ijtimoiy soha qo'llab-quvvatlanadi, infratuzilma rivojlantiriladi hamda umumiy makroiqtisodiy barqarorlik ta'minlanadi. Shu bois davlat byudjetini samarali boshqarish va uning ko'rsatkichlarini chuqur tahlil qilish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Davlat byudjetining asosiy vazifalaridan biri moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishdan iborat. Bu jarayonda byudjet daromadlari va xarajatlari muhim rol o'ynaydi. Daromadlar asosan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar hisobiga shakllanadi, xarajatlar esa ijtimoiy himoya,

Published: 05.06.2026

Cite this article: Soqiyev Azizbek Abdusamadovich, Zokirova Munisa Jamoliddin qizi (2026). Davlat byudjetini tahlil qilishning statistik ko'rsatkichlari va ularni hisoblash usullari. Emro Science and Education, 2(2). https://doi.org/10.5281/zenodo.24319972

© 2026 The Author(s). Published by Emro Science and Education. This is an open access article.

ta’lim, sog‘liqni saqlash, mudofaa va boshqa sohalarga yo‘naltiriladi. Shu sababli ushbu ko‘rsatkichlarni tahlil qilish davlat moliyaviy siyosatini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Davlat byudjetini tahlil qilishda statistik ko‘rsatkichlardan foydalanish alohida o‘rin tutadi. Statistik yondashuvlar yordamida byudjet daromadlari va xarajatlarining tarkibi, ularning o‘zgarish dinamikasi hamda defitsit yoki profitsit darajasi aniqlanadi. Bu esa davlat moliyasini boshqarishda ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi Ayniqsa, ulush ko‘rsatkichlari, o‘sish sur’atlari va indekslar byudjet ko‘rsatkichlarini kompleks baholashda keng qo‘llaniladi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda davlat byudjeti ko‘rsatkichlarini tahlil qilishda raqamli texnologiyalar va statistik modellashtirish usullaridan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi katta hajmdagi moliyaviy ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash va tahlil qilish imkonini bermoqda. Bu esa byudjet jarayonlarining shaffofligini oshirish va samarali boshqaruv tizimini shakllantirishga xizmat qiladi81. Bundan tashqari, davlat byudjetini tahlil qilishda statistik ma’lumotlarning aniqligi va ishonchliligi muhim ahamiyatga ega. Rasmiy statistik ma’lumotlarga asoslangan tahlillar davlat moliyaviy siyosatini samarali rejalashtirish va amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli davlat statistika organlari tomonidan taqdim etiladigan ma’lumotlardan keng foydalanish zarur. Davlat byudjetining samaradorligini baholashda daromadlar va xarajatlar o‘rtasidagi nisbat, defitsit yoki profitsit darajasi ham muhim ko‘rsatkichlar hisoblanadi. Agar byudjet xarajatlari daromadlardan ortib ketsa, bu defitsitni anglatadi va moliyaviy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Aksincha, daromadlar xarajatlardan yuqori bo‘lsa, profitsit yuzaga keladi va bu iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi .

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – davlat byudjetini tahlil qilishda qo‘llaniladigan statistik ko‘rsatkichlarni o‘rganish hamda ularni hisoblash usullarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot jarayonida byudjet daromadlari, xarajatlari, defitsit va profitsit ko‘rsatkichlari statistik usullar yordamida baholanadi, ularning iqtisodiy mazmuni ochib beriladi hamda amaliy ahamiyati asoslab beriladi.

Mazkur tadqiqot natijalari davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish, byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish hamda iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayonini ilmiy asoslashda muhim ahamiyatga ega bo‘lib xizmat qiladi.

81 Gujarati, D. N. (2004). Basic Econometrics. McGraw-Hill.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Davlat byudjetini tahlil qilish masalasi iqtisodiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo‘lib, ushbu yo‘nalishda ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Klassik iqtisodiy nazariyada davlat moliyasi va byudjet siyosati iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning muhim vositasi sifatida qaraladi. Xususan, iqtisodiy nazariya vakillari davlat byudjeti orqali resurslarni qayta taqsimlash va iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish mumkinligini ta’kidlaydilar. Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda esa davlat byudjetini tahlil qilishda statistik va ekonometrik usullardan keng foydalanish zarurligi qayd etiladi. Statistik ko‘rsatkichlar yordamida byudjet daromadlari va xarajatlarining hajmi, tarkibi hamda ularning o‘zgarish dinamikasi chuqur o‘rganiladi . Bu esa davlat moliyasini boshqarishda asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Iqtisodiy adabiyotlarda davlat byudjetini tahlil qilishda qo‘llaniladigan asosiy statistik ko‘rsatkichlar sifatida daromadlar, xarajatlar, defitsit (yoki profitsit), ulush ko‘rsatkichlari, indekslar va o‘sish sur’atlari ajratib ko‘rsatiladi . Ushbu ko‘rsatkichlar yordamida byudjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligi va ularning iqtisodiyotga ta’siri baholanadi. **Byudjet daromadlari** davlatning asosiy moliyaviy manbai hisoblanadi va ular asosan soliqlar, bojxona to‘lovlari hamda boshqa majburiy tushumlar hisobiga shakllanadi. Ushbu ko‘rsatkichni tahlil qilish davlat moliyaviy imkoniyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi .

Byudjet xarajatlari esa davlat tomonidan amalga oshiriladigan moliyaviy sarf-xarajatlarni ifodalaydi. Ular ijtimoiy soha, iqtisodiyot tarmoqlari, mudofaa va boshqa yo‘nalishlarga yo‘naltiriladi. Xarajatlar tarkibini tahlil qilish orqali davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash mumkin 82. **Defitsit va profitsit ko‘rsatkichlari** davlat byudjetining muvozanatini baholashda muhim indikator hisoblanadi. Agar xarajatlar daromadlardan ortiq bo‘lsa, byudjet defitsiti yuzaga keladi, aks holda profitsit holati kuzatiladi. Ushbu ko‘rsatkichlar davlat moliyaviy barqarorligini baholashda muhim ahamiyatga ega . **Ulush ko‘rsatkichlari** yordamida byudjet daromadlari va xarajatlarining umumiy hajmdagi hissasi aniqlanadi. Bu esa byudjet mablag‘larining qaysi sohalarga ko‘proq yo‘naltirilayotganini aniqlash imkonini beradi. **Indekslar va o‘sish sur’atlari** esa byudjet ko‘rsatkichlarining vaqt bo‘yicha o‘zgarishini baholashda qo‘llaniladi. Ushbu ko‘rsatkichlar yordamida iqtisodiy jarayonlarning rivojlanish tendensiyalari aniqlanadi va kelgusidagi prognozlar ishlab chiqiladi.

TADQIQOT METODLARI

Mazkur tadqiqotda davlat byudjetini tahlil qilishda zamonaviy statistik va

82 Stiglitz, J. E. (2000). Economics of the Public Sector. W.W. Norton.

iqtisodiy tahlil usullaridan kompleks tarzda foydalanildi. Tanlangan metodlar davlat byudjeti daromadlari va xarajatlarini chuqur o‘rganish, ularning o‘zgarish dinamikasini aniqlash hamda iqtisodiy samaradorligini baholash imkonini beradi. Tadqiqot jarayonida avvalo taqqoslash usulidan foydalanildi. Ushbu usul yordamida davlat byudjetining turli davrlardagi daromad va xarajat ko‘rsatkichlari o‘zaro solishtirilib, ularning o‘sish yoki kamayish tendensiyalari aniqlanadi. Bu yondashuv byudjet siyosatidagi o‘zgarishlarni aniqlash va baholashda muhim vosita hisoblanadi . Shuningdek, byudjet ko‘rsatkichlarining vaqt bo‘yicha o‘zgarishini aniqlashda indeks usuli qo‘llanildi. Indekslar yordamida joriy davr ko‘rsatkichlari bazis davr bilan taqqoslanib, byudjet daromadlari va xarajatlarining o‘sish darajasi baholandi. Bu esa byudjet ko‘rsatkichlarining dinamikasini chuqur o‘rganish imkonini berdi .

Tadqiqotda nisbiy ko‘rsatkichlar usulidan ham foydalanildi. Ushbu metod orqali byudjet daromadlari va xarajatlarining umumiy hajmdagi ulushi aniqlanib, ularning tarkibiy tuzilmasi tahlil qilindi. Natijada byudjet mablag‘larining qaysi yo‘nalishlarga ko‘proq sarflanayotgani aniqlash imkoniyati yaratildi83. Bundan tashqari, variatsiya tahlili yordamida byudjet ko‘rsatkichlarining barqarorlik darajasi baholandi. Dispersiya va standart og‘ish kabi ko‘rsatkichlar orqali byudjet daromadlari va xarajatlarining o‘zgaruvchanligi aniqlanib, ularning barqarorligi haqida xulosa chiqarildi .Tadqiqot davomida olingan statistik natijalarni umumlashtirish va ularning iqtisodiy mazmunini chuqur ochib berish uchun analitik va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Ushbu yondashuv tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta’minlashga xizmat qildi .Shuningdek, davlat byudjeti ko‘rsatkichlarini hisoblashda asosiy iqtisodiy formulalardan foydalanildi. Jumladan, byudjet defitsiti yoki profitsiti xarajatlar va daromadlar o‘rtasidagi farq orqali aniqlanadi. Ulush ko‘rsatkichlari umumiy hajmga nisbatan hisoblab chiqiladi, o‘sish sur’atlari esa joriy va oldingi davr ko‘rsatkichlari asosida aniqlanadi.

Mazkur metodlar majmuasi davlat byudjetini har tomonlama tahlil qilish, uning asosiy ko‘rsatkichlarini baholash va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkonini berdi.

METODOLOGIK YONDASHUV

Mazkur tadqiqotda davlat byudjetini tahlil qilishda tizimli va kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi. Ushbu yondashuv davlat byudjeti ko‘rsatkichlarini alohida emas, balki o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqishni nazarda tutadi. Tadqiqotda byudjet daromadlari, xarajatlari, defitsit va profitsit ko‘rsatkichlari yagona iqtisodiy tizim sifatida tahlil qilinib, ularning

83 Wooldridge, J. M. (2015). Introductory Econometrics. MIT Press

makroiqtisodiy jarayonlarga ta’siri baholandi. Bu yondashuv davlat moliyasini boshqarish jarayonini chuqurroq anglash va samarali qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi iqtisodiy-statistik tahlil tamoyillariga asoslanib, miqdoriy va sifat jihatlarini uyg‘unlashtirish orqali amalga oshirildi. Miqdoriy yondashuv yordamida davlat byudjeti ko‘rsatkichlari aniq statistik ma’lumotlar asosida hisoblab chiqildi, ularning o‘zgarish sur’atlari va nisbatlari aniqlanib, iqtisodiy tendensiyalar baholandi. Sifat jihatdan esa ushbu ko‘rsatkichlarning iqtisodiy mazmuni, ularning davlat siyosatiga ta’siri hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni tahlil qilindi.

Mazkur tadqiqotda dinamik va strukturaviy tahlil usullariga alohida e’tibor qaratildi. Dinamik tahlil yordamida byudjet daromadlari va xarajatlarining vaqt bo‘yicha o‘zgarish tendensiyalari aniqlanib, ularning o‘sish yoki kamayish yo‘nalishlari baholandi. Strukturaviy tahlil esa byudjet mablag‘larining tarkibini o‘rganish, ularning turli sohalar o‘rtasida taqsimlanishini aniqlash va ustuvor yo‘nalishlarni belgilash imkonini berdi. Bu esa davlat moliyaviy siyosatining samaradorligini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida nisbiy va mutlaq ko‘rsatkichlar tizimi keng qo‘llanildi. Mutlaq ko‘rsatkichlar orqali davlat byudjeti daromadlari va xarajatlarining umumiy hajmi aniqlansa, nisbiy ko‘rsatkichlar yordamida ularning ulushi va nisbatlari hisoblab chiqildi. Bu esa byudjet ko‘rsatkichlarini har tomonlama baholash va ularning iqtisodiy ahamiyatini chuqurroq tushunish imkonini yaratdi. Tadqiqot metodologiyasining muhim jihatlaridan biri rasmiy statistik ma’lumotlarga asoslangan yondashuvdan foydalanish hisoblanadi [84]. Davlat statistika organlari tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlar asosida olib borilgan tahlillar natijalarining aniqligi va ishonchliligi ta’minlandi. Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiy sharoitda davlat byudjetini tahlil qilishda raqamli texnologiyalar va statistik modellashtirish usullaridan foydalanish zarurligi ham asoslab berildi. Bu esa katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash va chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur metodologik yondashuv davlat byudjetini kompleks tarzda baholash, uning asosiy ko‘rsatkichlarini chuqur tahlil qilish va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkonini berdi. Ushbu yondashuv asosida olingan natijalar davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish, byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish hamda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi .

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur tadqiqot doirasida davlat byudjeti ko‘rsatkichlari statistik usullar

[84] Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (2010). Economics. McGraw-Hill.

asosida tahlil qilinib, ularning o‘zgarish dinamikasi hamda iqtisodiy samaradorligi baholandi. Tahlil jarayonida davlat byudjetining asosiy elementlari — daromadlar va xarajatlar hajmi, ularning o‘zaro nisbatlari hamda vaqt bo‘yicha o‘zgarish tendensiyalari o‘rganildi.

Tahlil uchun shartli ravishda ikki davr kesimidagi davlat byudjeti ko‘rsatkichlari asos qilib olindi. Ushbu ma’lumotlar yordamida byudjet daromadlari va xarajatlarining o‘zgarishi, shuningdek ularning iqtisodiy natijalarga ta’siri aniqlanadi.

1-jadval. Davlat byudjeti ko‘rsatkichlari.

Ko‘rsatkichlar	1-davr (mlrd so‘m)	2-davr (mlrd so‘m)
Daromadlar	120	150
Xarajatlar	130	160

Jadval ma’lumotlariga ko‘ra, ikkinchi davrda davlat byudjeti daromadlari 120 mlrd so‘mdan 150 mlrd so‘mga oshgan, ya’ni 25 foizlik o‘sish kuzatilgan. Shu bilan birga, byudjet xarajatlari ham 130 mlrd so‘mdan 160 mlrd so‘mga oshgan bo‘lib, bu ham sezilarli o‘sishni ko‘rsatadi. Ushbu holat davlat iqtisodiyotida umumiy moliyaviy faollik ortganini bildiradi. Keyingi bosqichda davlat byudjeti defitsiti hisoblab chiqildi. Hisob-kitoblarga ko‘ra, birinchi davrda defitsit 10 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, ikkinchi davrda ham defitsit 10 mlrd so‘m darajasida saqlanib qolgan. Bu esa xarajatlar va daromadlar o‘sishi o‘zaro muvozanatda bo‘lganini ko‘rsatadi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, davlat byudjeti daromadlari va xarajatlarining bir xil sur’atda o‘sishi moliyaviy barqarorlikni saqlashga xizmat qilgan. Biroq defitsitning mavjudligi byudjet siyosatida muayyan muammolar mavjudligini ham ko‘rsatadi85. Shuningdek, daromadlar va xarajatlarning o‘zaro nisbatini tahlil qilish orqali byudjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligi baholandi. Ushbu nisbat davlat moliyaviy siyosatining muhim indikatorlaridan biri hisoblanadi va u iqtisodiy barqarorlik darajasini aniqlashda qo‘llaniladi. Umuman olganda, o‘tkazilgan tahlil davlat byudjeti ko‘rsatkichlarining ijobiy dinamikasini ko‘rsatish bilan birga, ularni yanada samarali boshqarish zarurligini ham tasdiqlaydi . Tahlilning keyingi bosqichida davlat byudjeti ko‘rsatkichlarining o‘zgarish dinamikasini yanada chuqurroq baholash maqsadida indeks va nisbiy ko‘rsatkichlar tahlili amalga oshirildi. Ushbu yondashuv orqali byudjet daromadlari va xarajatlarining o‘sish sur’atlari aniqlanib, ularning iqtisodiy

85 Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (2010). Economics. McGraw-Hill.

jarayonlarga ta’siri baholandi.

Hisob-kitoblarga ko‘ra, davlat byudjeti daromadlari indeksi 1,25 ni tashkil etib, bu daromadlarning 25 foizga oshganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, byudjet xarajatlari indeksi 1,23 ga teng bo‘lib, xarajatlarning 23 foizga oshganini bildiradi. Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, daromadlar o‘sish sur’ati xarajatlarga nisbatan biroz yuqori bo‘lgan. Bu esa davlat byudjeti barqarorligining mustahkamlanayotganini bildiradi. Shuningdek, davlat byudjeti ko‘rsatkichlarining tarkibiy tuzilmasini baholash maqsadida ulush ko‘rsatkichlari hisoblab chiqildi. Tahlil natijalariga ko‘ra, birinchi davrda xarajatlarning daromadlarga nisbati 108 foizni tashkil etgan bo‘lsa, ikkinchi davrda ushbu ko‘rsatkich 106 foizga teng bo‘ldi. Bu esa byudjet defitsiti nisbatan kamayish tendensiyasiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Daromadlar va xarajatlar o‘rtasidagi nisbatning yaxshilanishi davlat moliyaviy siyosatining samarali amalga oshirilayotganini bildiradi. Ayniqsa, daromadlarning tezroq o‘sishi davlat byudjetining daromad bazasi kengayib borayotganidan dalolat beradi. Bu esa soliqlar va boshqa tushumlarning oshishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, davlat byudjeti ko‘rsatkichlarining ijobiy dinamikasi iqtisodiy faollikning ortishi bilan chambarchas bog‘liq. Shu bilan birga, xarajatlarning ham yuqori sur’atlarda o‘sishi davlat tomonidan iqtisodiyot va ijtimoiy sohani qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan siyosat yuritilayotganini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, olingan natijalar asosida davlat byudjeti samaradorligini yanada oshirish uchun daromadlarni ko‘paytirish bilan bir qatorda xarajatlarni optimallashtirish ham muhim ekanligi aniqlandi. Bu esa byudjet siyosatini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Indeks va ulush ko‘rsatkichlari asosida olib borilgan tahlillar davlat byudjeti ko‘rsatkichlarining ijobiy rivojlanish tendensiyasiga ega ekanligini tasdiqlaydi va uning iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi muhim rolini yana bir bor ko‘rsatadi Tahlilning yakuniy bosqichida davlat byudjeti ko‘rsatkichlarining barqarorligi va umumiy iqtisodiy samaradorligi baholandi. Bu jarayonda byudjet daromadlari va xarajatlarining o‘zgaruvchanlik darajasi hamda ularning o‘zaro muvozanati alohida e’tibor markazida bo‘ldi. Statistik yondashuv asosida olib borilgan tahlillar davlat moliyasining umumiy holatini aniqlash imkonini berdi. Olingan natijalarga ko‘ra, davlat byudjeti daromadlari va xarajatlarining o‘sishi nisbatan muvozanatli tarzda amalga oshgan. Bu esa moliyaviy resurslarni boshqarish tizimi barqaror ishlayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, daromadlar o‘sish sur’atining xarajatlardan biroz yuqori bo‘lishi davlat byudjeti defitsitining kamayishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatganini bildiradi. Bu holat davlat moliyaviy siyosatining samarali olib borilayotganini tasdiqlaydi.

Davlat byudjeti ko‘rsatkichlarining barqarorligi iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Agar byudjet daromadlari va xarajatlari keskin

o‘zgaruvchan bo‘lsa, bu iqtisodiy noaniqlik va moliyaviy risklarning ortishiga olib keladi. Tadqiqot natijalari esa davlat byudjeti ko‘rsatkichlarida bunday keskin tebranishlar kuzatilmaganini, ya’ni barqarorlik mavjudligini ko‘rsatdi. Shuningdek, tahlil jarayonida davlat byudjeti samaradorligini oshirishda muhim bo‘lgan omillar ham aniqlandi. Jumladan, daromad bazasini kengaytirish, soliqlar tushumini oshirish hamda xarajatlarni maqbullashtirish davlat moliyaviy siyosatining ustuvor yo‘nalishlari sifatida belgilandi. Bu esa byudjet defitsitini kamaytirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash imkonini beradi. O‘tkazilgan statistik tahlillar natijasida davlat byudjeti ko‘rsatkichlarini baholashda kompleks yondashuvning muhimligi yana bir bor tasdiqlandi. Daromadlar, xarajatlar, indekslar va ulush ko‘rsatkichlarini birgalikda tahlil qilish orqali davlat moliyasining umumiy holati haqida aniq xulosa chiqarish mumkin 86. Olib borilgan tahlil natijalari davlat byudjeti ko‘rsatkichlarining ijobiy rivojlanish tendensiyasiga ega ekanligini, ularning barqarorligi ta’minlanayotganini va davlat moliyaviy siyosati samarali amalga oshirilayotganini ko‘rsatadi. Ushbu natijalar davlat byudjetini boshqarish tizimini yanada takomillashtirish va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash uchun muhim ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi

MUHOKAMA

Davlat byudjetini tahlil qilish natijalari asosida shuni ta’kidlash mumkinki, byudjet siyosatining samaradorligi bevosita iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy rivojlanish darajasi bilan bog‘liqdir. Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan moliyaviy siyosat orqali iqtisodiyot tarmoqlarining qo‘llab-quvvatlanishi, ijtimoiy dasturlarning moliyalashtirilishi hamda aholi farovonligining oshirilishi ta’minlanadi. Shu nuqtai nazardan, byudjet ko‘rsatkichlarining tahlili nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, davlat byudjetida daromadlar tarkibini diversifikatsiya qilish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Agar daromadlar asosan bitta manbaga bog‘liq bo‘lsa, bu iqtisodiy xavflarni oshirishi mumkin. Shu sababli soliqlar, bojxona tushumlari va boshqa moliyaviy manbalarni muvozanatli shakllantirish zarur. Bu esa davlat byudjetining barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Xarajatlar tarkibini tahlil qilish ham muhim ahamiyatga ega. Davlat byudjeti xarajatlarining qaysi sohalarga yo‘naltirilayotganini aniqlash orqali davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari baholanadi. Ijtimoiy soha, ta’lim va sog‘liqni saqlashga ajratilayotgan mablag‘larning oshishi aholi turmush darajasini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan investitsiyalar uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi.

86 Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (2010). Economics. McGraw-Hill.

Bundan tashqari, davlat byudjetini tahlil qilishda tashqi omillarning ta’siri ham hisobga olinishi lozim. Jahon bozorlaridagi o‘zgarishlar, inflyatsiya darajasi, valyuta kursi kabi omillar byudjet daromadlari va xarajatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli davlat byudjetini rejalashtirishda ushbu omillarni inobatga olish zarur. Bu esa moliyaviy risklarni kamaytirish va byudjet barqarorligini ta’minlash imkonini beradi. Shuningdek, davlat byudjeti samaradorligini oshirishda nazorat mexanizmlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Byudjet mablag‘laridan maqsadli va samarali foydalanilishini ta’minlash uchun ichki va tashqi audit tizimlarini takomillashtirish zarur. Bu esa moliyaviy intizomni mustahkamlash va korrupsiya holatlarining oldini olishga xizmat qiladi.

Davlat byudjetini boshqarishda strategik rejalashtirish ham muhim o‘rin tutadi. O‘rta va uzoq muddatli byudjet siyosatini ishlab chiqish orqali moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy rivojlanishni barqaror ta’minlash mumkin87. Bu esa davlat moliyaviy siyosatining izchilligini ta’minlashga xizmat qiladi. Umuman olganda, o‘tkazilgan tahlillar davlat byudjetini boshqarishda kompleks va tizimli yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Statistik ko‘rsatkichlar asosida olib borilgan tahlillar orqali davlat moliyaviy siyosatining samaradorligini baholash, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha aniq takliflar ishlab chiqish mumkin. Mazkur yondashuv davlat iqtisodiy siyosatini takomillashtirish va mamlakat iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega .

XULOSA:

Xulosa qilib aytganda, mazkur tadqiqotda davlat byudjetini tahlil qilishda statistik ko‘rsatkichlarning nazariy va amaliy jihatlari kompleks tarzda o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, davlat byudjeti daromadlari va xarajatlarini statistik usullar asosida tahlil qilish orqali mamlakatning moliyaviy holatini chuqur baholash hamda iqtisodiy jarayonlar rivojlanish tendensiyalarini aniqlash mumkin. Bu esa davlat moliyaviy siyosatini ilmiy asosda shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘tkazilgan tahlillar asosida aniqlanishicha, davlat byudjeti daromadlarining barqaror o‘sishi iqtisodiy faollikning oshayotganini, soliq tushumlari bazasining kengayib borayotganini bildiradi. Shu bilan birga, byudjet xarajatlarining o‘sishi davlat tomonidan ijtimoiy soha, ta’lim, sog‘liqni saqlash va iqtisodiyot tarmoqlarini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan faol siyosat olib borilayotganini ko‘rsatadi. Bu jarayonlar mamlakat iqtisodiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

87 Gujarati, D. N. (2004). Basic Econometrics.

Tadqiqot davomida daromadlar va xarajatlar o‘rtasidagi nisbatni saqlash davlat moliyaviy barqarorligini ta’minlashning asosiy shartlaridan biri ekanligi aniqlandi. Agar byudjet xarajatlari daromadlarga nisbatan yuqori sur’atda o‘sib borsa, bu defitsitning ortishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli byudjet siyosatida muvozanatni saqlash, daromadlar bazasini kengaytirish va xarajatlarni samarali rejalashtirish zarur hisoblanadi. Shuningdek, tadqiqot natijalari statistik ko‘rsatkichlar — indekslar, ulush ko‘rsatkichlari va o‘sish sur’atlari davlat byudjetini tahlil qilishda muhim vosita ekanligini tasdiqladi. Ushbu ko‘rsatkichlar yordamida byudjet mablag‘larining tarkibi, ularning o‘zgarish dinamikasi hamda iqtisodiy samaradorligi aniqlanadi. Bu esa davlat moliyaviy siyosatini baholash va takomillashtirish uchun muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, davlat byudjetini samarali boshqarishda zamonaviy statistik tahlil usullari va raqamli texnologiyalardan foydalanish zarurligi asoslab berildi. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi katta hajmdagi moliyaviy ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash, ularni chuqur tahlil qilish va aniq prognozlar ishlab chiqish imkonini beradi. Bu esa davlat moliyasini boshqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida davlat byudjetini takomillashtirish bo‘yicha bir qator amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Jumladan, byudjet daromadlarini oshirish uchun soliqlar tizimini takomillashtirish, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va yangi moliyaviy manbalarni jalb etish zarur. Xarajatlar bo‘yicha esa ularni optimallashtirish, ustuvor yo‘nalishlarga yo‘naltirish va samarali nazorat mexanizmlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Davlat byudjetini statistik ko‘rsatkichlar asosida tahlil qilish uning samaradorligini baholash, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Ushbu yondashuv davlat moliyaviy siyosatini takomillashtirish, iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash hamda mamlakatning barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (2010). Economics. New York: McGraw-Hill.

Gujarati, D. N. (2004). Basic Econometrics. New York: McGraw-Hill.

Wooldridge, J. M. (2015). Introductory Econometrics: A Modern Approach. Cambridge, MA: MIT Press.

Abdug‘aniyev, A. (2018). Iqtisodiy tahlil asoslari [Fundamentals of economic analysis]. Tashkent: Iqtisodiyot.

Karimov, I. A. (2015). O‘zbekiston iqtisodiy islohotlari [Economic reforms in Uzbekistan]. Tashkent.

Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press.
Kotler, P., & Keller, K. L. (2012). Marketing Management (14th ed.). Pearson Education.
Stiglitz, J. E. (2000). Economics of the Public Sector. New York: W.W. Norton.
State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. (2023). Official statistical data. Retrieved from https://stat.uz

IQTISODIY
STATISTIKA KAFEDRASI
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti